

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ**

ФАКУЛЬТЕТ АУДІОВІЗУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Кафедра мистецтвознавства

ФІЛОСОФІЯ

Методичні вказівки до опрацювання лекційного курсу для здобувачів
денної форми навчання
спеціальності 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»

Харків, ХДАК, 2023

**УДК 1(073)
Ф 56**

Друкується за рішенням науково-методичної ради ХДАК
(протокол № 3 від 20.10.2023 р.)

Укладач:
Лисенкова Владлена Віталіївна
доктор філософських наук
доцент кафедри мистецтвознавства

Філософія : метод. вказівки до опрацювання лекційного курсу для здобувачів денної
Ф 56 форми навчання спец. 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво» / М-во культури та інформ. політики України, Харків. держ. акад. культури, Ф-т аудіовізуал. мистецтва, Каф. мистецтвознавства ; [уклад. В.В. Лисенкова]. Харків : ХДАК, 2023. 42 с.

УДК 1(073)

Основна мета навчального курсу «Філософія» – ввести майбутніх спеціалістів у коло проблем людської духовності. Особлива увага приділяється предмету філософії, визначенню її основних функцій і ролі у суспільстві. Філософські знання складають фундамент всієї системи гуманітарної підготовки майбутніх спеціалістів. Поряд з історико-філософською тематикою курс містить і ряд концептуальних філософських проблем (буття – людина – культура – цивілізація – глобалістика).

© Харківська державна академія культури, 2023 р.
© Лисенкова В.В., 2023 р.

Пояснювальна записка

Навчальна дисципліна «Філософія» є нормативною для бакалаврського рівня спеціальності 021 Аудіовізуальне мистецтво та виробництво. Цей курс становить основу вивчення гуманітаристики у рамках відповідних ОПП. Філософські знання дають змогу бачити світ у його цілісності, глибше засвоювати професійну майстерність, використовувати накопичену людством мудрість.

Базою цього курсу є лекційні матеріали. Їх опанування дає змогу досягнути основи історико-філософського знання і побачити специфіку розгляду сучасних теоретичних проблем. Методологічно доречним виглядає ознайомлення студентів з лекційними положеннями безпосередньо перед лекціями і повернення до них після лекційної роботи. Конспективне викладення лекційного матеріалу допомагає означити акценти в вивченні певних тем, проробити проблемні місця, звернути увагу на провідні терміни, поняття і категорії в рамках даного курсу. Тому методологічно актуальним є наявність означених конспективних матеріалів.

Структура конспективного курсу побудована на розгляді тематики двох фундаментальних розділів цього курсу:

Розділ I. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури.

Розділ II. Основні проблеми сучасної філософії. Методологія пізнання, філософська антропологія, філософія культури.

У межах кожного розділу представлені найважливіші лекційні теми і питання, котрі обов'язкові для ефективного засвоєння навчального матеріалу у цілому. Семінарські завдання розширюють і поглиблюють вивчення положень представленого курсу, доповнюють систему знань, отриманих під час активної роботи над лекціями.

Комплексне і послідовне опанування положень навчальної дисципліни є фундаментом у ході складання екзамену як підсумкової форми контролю знань студентів.

Розділ I. Історія філософії як основа філософсько-методологічної культури

Лекція 1. Філософія, її походження, проблематика та функції

1. Виникнення філософського знання.
2. Предмет філософії і її структура.
3. Основні функції філософії.

1 питання

Термін «філософія» перекладається з грецької мови як «любов до мудрості». За легендою, його запропонував великий філософ і математик Піфагор. Згодом виникає синонім терміну «філософія» термін «метафізика», який теж зародився у стародавній Греції і перекладається як «після фізики», тобто вчення після знання про природу.

Виникнення філософії пов'язано з необхідністю узагальнювати конкретні знання. Це давало змогу:

- передавати досвід іншим людям;
- бути більш ефективним у конкретних справах;
- бачити свою діяльність і світ у цілому;
- переносити принципи з однієї сфери знань чи практики на іншу.

Поступово розвивалась можливість людей мислити не тільки конкретно, але й абстрактно. Абстрактне мислення це один з видів людського мислення, який полягає в утворенні абстрактних понять і оперування ними. Тобто, це мислення про об'єкти, принципи, ідеї, які безпосередньо не представлені у фізичному світі. За допомогою абстрактного мислення людина пов'язує різні явища між собою і вибудовує у загальну картину задля використання отриманих висновків на практиці. Формою філософування стає рефлексія – роздуми про життя і людину з акцентом на аналіз причинно-наслідкових зв'язків, людських емоційних станів і т.п.

Абстрактне мислення формувалось поступово у системі людського теоретизування і практики. У давнину воно розвивалось завдяки: практичному досвіду, необхідності формулювання загальних суспільних норм, появі релігійних систем, мистецтву.

На розвиток філософії вплинули і суспільні умови:

- розподіл праці на фізичну і розумову;
- поява суспільної нерівності;
- виникнення перших держав.

Поступово філософія набувала свої особливі риси:

- всезагальність знання;
- рефлексивність знання;
- сутнісний його характер;

- абстрактність багатьох положень;
- відірваність від безпосередньої практики життя.

З часом філософія отримала складний соціальний статус. Вона наблизилась до наукового знання. Розвивався її предмет, структура, поняттєво-категоріальний апарат, закони, потяг до об'єктивності.

Але водночас у філософії розкривались риси, близькі до мистецтва. Формувались філософські знання з урахуванням людської суб'єктивності, емоційності, світоглядності, близькості філософа до митця.

Також, філософія збирала у своєму складі елементи буденної народної мудрості у вигляді казок, притч, байок, прислів'їв, приказок.

Таким чином, за свою історію, філософське знання сформувало великий обсяг знань.

Філософію можливо означити як систему знань про найбільш загальні закони існування природи, людини і суспільства.

2 питання

Предмет філософії має дуже широкий характер. Він означається як система взаємозв'язків між людиною і світом. Цей предмет дав поштовх розвитку структури філософського знання, яка включає в себе:

1 елемент – розділи філософського знання:

- онтологія – розділ філософії, у якому вивчається проблема буття;
- антропологія – розділ філософії, у якому вивчається сутність людини;
- гносеологія – розділ філософії, у якому розглядається сутність пізнання;
- праксеологія – розділ філософії про діяльність і її ефективність;
- соціальна філософія – розділ філософії, у якому вивчається суспільство як система;
- аксіологія – розділ філософії про цінності і їх вплив на життя людини і суспільства;
- історія філософії – розділ філософії про особливості історичного розвитку філософських знань.

2 елемент – спеціальні філософські науки:

- логіка – наука про закони правильного мислення;
- етика – наука про мораль і моральність;
- естетика – наука про довершене і потворне, красу.

Ці науки зародились у лоні філософії, а потім набули самостійного практичного значення у суспільстві.

3 елемент – рівні філософського знання:

- перший рівень – буденний (практичний), він вирізняється тотальністю, поверховістю, близькістю до здорового глузду і допомагає вирішувати велику кількість людських проблем;
- другий рівень – теоретичний, виникає заради вирішення складних людських проблем, що неможливо вирішити на буденному рівні. Це здебільшого професійний філософський рівень.

4 елемент – функції філософії, котрі вказують на роль філософії у суспільному житті.

3 питання

Серед основних функцій філософії виділяють такі:

- пізнавальна (гносеологічна) – філософія вивчає світ і людину згідно своєму предмету;
- методологічна – філософія формує систему методів пізнання і практики. Метод є певним шляхом пізнання і впливає на його ефективність;
- світоглядна – філософія завжди є певним світоглядом і будь-який світогляд включає в себе філософські компоненти. Світогляд це система поглядів людини на світ. Світогляд людини включає в себе: знання, принципи, суспільні норми, цінності, ідеали, переконання. В історії поступово формувались історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, художній, науковий, філософський;
- критична – філософія спрямована на критичний огляд того, що набуто у знанні і культурі, виокремлює актуальне від застарілого і пропонує більш новітні рішення суспільних проблем;
- організаційно-управлінська – філософія своїми ідеями впливає на розвиток різних соціальних програм: політичних, економічних, соціальних.
- прогностична – філософія як знання передбачає прогнозування, що спирається на аналіз як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів і дозволяє побачити перспективність розвитку людини, суспільства, культури.

Висновок: Філософія є специфічним узагальнюючим знанням, що вирішує сутнісні проблеми людського і суспільного буття.

Лекція 2. Філософія стародавності

1. Філософські концепції стародавньої Індії.
2. Філософські школи стародавнього Китаю.
3. Філософські течії у стародавній Греції та Римі.

1 питання

Однією з найбільш розвинутих філософських культур стародавності на Сході є давньоіндійська. Її основу становила релігійна система індуїзму, що була представлена у текстах під загальною назвою Веди (від санскритського – знати). Веди як система збірок текстів формувалась коло тисячі років. Перша збірка «Ригведа» з'явилась приблизно у XVI ст. до н.е., а останні збірки – вже у V ст. до н.е.

Філософський зміст Вед і релігійних уявлень індуїзму був представлений у пізніх ведичних текстах під назвою «Упанішади» (від санскритського – сидіти коло ніг вчителя і слухати його повчання). У цих текстах йшлося про:

- циклічний характер процесів у земному житті;
- про реінкарнацію (переселення з тіла до тіла) людської душі;
- про закон карми (причинно-наслідкових зв'язків), що створював умови для майбутнього народження людини у певних життєвих обставинах;
- про позбавлення страждань земного перебування шляхом усвідомлення людиною своєї єдності з Богом, єдності людської душі (Атману) з Абсолютом (Брахманом).

Усі ці проблеми вивчались у межах ортодоксальних шкіл ведичної філософії. Ці школи працювали задля авторитету індуїзму і ведичної системи поглядів. Наприклад, шляхи духовного вдосконалення, наближення Атману до Брахману були описані у текстах ортодоксальної школи йоги.

Але поступово у духовній культурі Індії з'являються школи, які протистояли авторитету Вед. Їх стали називати неортодоксальними. Серед них можна назвати:

- буддизм (у перекладі – просвітлений), що спочатку сформувався як філософська школа, а потім розвинувся до масштабів світової релігії. Засновником буддизму вважається Гаутама, який пройшов шлях від багатства до аскези (повної відмови від земних благ), а потім до стану «золотої середини». Він отримав просвітлення і вважав, що головною причиною людських страждань є жорстка залежність людей від бажаного у житті. Гаутама пропонував своє бачення позбавлення від залежностей і переходу на якісно новий рівень свідомості – нирвану. Він розумів життєвий світ у стані розвитку, постійних змін і бачив необхідність знаходження

нових істин у кожний історичний період. У цьому його позиція була протилежною ведичному підходу;

- джайнізм (у перекладі – послідовники переможця) – філософська школа, яка здебільшого мала етичне наповнення. Найбільш відомим вчителем вважається Махавіра. Головним принципом джайнізму є принцип ахімси – неспричинення шкоди, бо за уявленнями джайнів, все має душу і потребує обережного поводження;
- матеріалістичні школи, серед яких найбільшою була чарвака-локаята (у перекладі чарвака – чотири стихії (вода, вогонь, земля, повітря) і локаята – те, що знаходиться у реальному фізичному світі). Представники цих шкіл вважали основою існування світу матеріальність, не вірили у богів, розвивали знання про природу. На їх базі у Індії виникла система природничих наук.

Таким чином, у стародавній Індії сформувалась потужна філософська культура, яка безпосередньо вплинула на весь хід розвитку індійської філософії у майбутньому.

2 питання

Серед філософських культур Сходу також можна виділити давньокитайську. Формування філософських шкіл давнього Китаю йшло з VIII ст. до н.е. Головною проблемою розвитку філософії у давнину стала соціальна, бо стародавній Китай потерпав від боротьби за владу між правлячими кланами, постійних війн, заколотів, що було наслідком розпаду єдиної давньокитайської держави. Тому для стародавніх китайських мудреців головним питанням було питання становлення міцної квітучої держави. Поступово виникають декілька соціально-орієнтованих шкіл, серед яких можливо виділити:

- конфуціанство – напрям філософської думки, започаткований педагогом, моралістом і філософом Конфуцієм. Він вважав необхідним для укріплення суспільства сприяти соціальній ієрархії, розвитку моральності і ритуальності, становленню відносин у державі за принципом родинних зв'язків. Особливу увагу він приділяв благородним представникам аристократичних класів, які повинні показувати приклад служіння суспільному обов'язку;
- моїзм – філософська школа, створена філософом Мо-цзи, котрий критично ставився до позиції Конфуція і пропонував більш демократичний принцип утворення держави – об'єднання проти роз'єднання. Це давало б змогу долучити до державного управління талановитих представників з народу;

- легізм (лат. – закон, китайською фа-цзя – законники) – філософський напрям, представлений провідними суспільними, громадськими, військовими діячами. Упорядкував це вчення політичний діяч Хань Фей. Для укріплення держави головними інструментами повинні бути: сильна політична влада, закони, котрі виконуються за допомогою покарань і нагород, мистецтво управління.

Ще однією актуальною філософською проблемою у той час була онтологічна. Провідною філософською школою, яка вивчала Всесвіт, природні зв'язки людини зі світом був даосизм. Дао – головний закон Всесвіту, якому підкорюється не тільки природа, але і людина, і суспільство. Треба будувати суспільні відносини відповідно природі. Дао існує завдяки єдності і боротьбі двох протилежних початків: активного (Ян) і пасивного (Інь). Принцип ян-інь – діалектичний, тобто це принцип розвитку. Його даоси поклали в основу усієї системи давньокитайської культури. Якщо підтримувати гармонійний баланс інь-ян, то йде потік енергії життя – ци. Людина отримуючи велику кількість цієї енергії, живе здоровим, активним, повноцінним життям.

Давньоіндійська і давньокитайська філософії є прикладом практичного типу філософування, коли філософські здобутки використовувались у суспільному житті.

Філософія стародавнього Сходу за своїм змістом тяжіє до внутрішнього споглядання, гармонійного об'єднання зі світом, медитативності. Філософія, що згодом сформувалась як західна, навпаки, була спрямована на активне вивчення і перетворення світу, підпорядкування його людині і суспільству.

3 питання

Колискою розвитку європейської культури вважається антична культура (культура давньої Греції і Риму). Саме антична філософія стала основою розвитку європейської філософії. Причинами появи філософії у стародавній Греції були:

- вигідне місцезнаходження стародавньої Греції – на перетині торговельних, культурних, дипломатичних шляхів;
- гарні кліматичні умови, що дозволяли певні ресурси використовувати для розвитку гуманітарних знань;
- формування демократичних інституцій, що вимагало створення умов для дискусування суспільних проблем.

Історики філософії виділяють три основних періоди розвитку античної філософії. **Перший** з них має назву **космологічний** (VII – VI ст. до н.е.). Основною проблематикою у той час були міркування філософів щодо появи Всесвіту і його трансформацій. Філософські

системи поглядів тоді базувались на міфологічній основі. Першою з відомих філософських шкіл стала Мілетська (по назві міста у Малій Азії, де жили представники школи). Засновником її був Фалес, який і сформулював одне з перших філософських питань: Що є першоосновою світу? Він вважав такою першоосновою воду. Його учні і послідовники визнавали різні природні першооснови (стихії). Тобто, у представників школи переважали наївно матеріалістичні погляди на світ. Тому згодом їх стали іменувати стихійними матеріалістами.

Іншу точку зору відстоював видатний філософ і математик Піфагор, який з юності вивчав проблему гармонії Космосу. Він говорив, що першоосновою світу є число – кількісний духовний елемент. Таким чином, його погляди на світ були ідеалістичними. Піфагор був засновником філософської школи під назвою Піфагорейська спілка.

Вищим досягненням у той період вважається атомізм, який теоретично обґрунтували Левкипп і Демокріт. За їх міркуваннями, атоми (неподільні частинки) розрізняються між собою за порядком, формою і положенням. Вони рухаються у повітрі, стикаються один з одним і формують усі фізичні тіла. Це теоретичне положення було сприйнято природознавством і у XX ст. було доказано експериментально. Поступово вчення про атоми набуло технологічного вирішення і сьогодні світ користується здобутками атомної енергетики.

Другий період називають **класичним, афінським або сократичним** (V – IV ст. до н.е.). У той час на перший план виходить питання людини. Це питання у своїх філософських розвідках першими підняли представники філософської школи софістів (від грец. софія – мудрість). Родоначальник школи Протагор вчив, що людина є мірою усіх речей. Софісти створили систему освіти у давньогрецьких містах і вчили основам наук, необхідних для суспільної діяльності. Але софісти дуже вільно трактували істину, вважаючи її суб'єктивною. Проти цієї позиції виступав філософ Сократ, який безпосередньо займався вивченням проблеми людини, але уважно ставився до знання і істини. Він вчив людей пізнанню самих себе, а також поєднав проблему пізнання і моральності. Сократ доказував, що людина, яка раціонально осягає себе і світ, не буде вчиняти погано, бо розуміє наслідки своїх діянь. Цю позицію у філософії означили як етичний раціоналізм. Він любив філософські діалоги і вважав, що філософ може людині, яка шукає істину, допомогти її знайти.

Одним з найвідоміших учнів Сократа був філософ Платон, котрий застимував свою школу під назвою Академія. Він заклав основи європейської метафізики, поділивши реальність на матеріальну і ідеальну. Істинним є світ духовних сутностей – ідей. Вони є довершеними, вічними взірцями усіх речей у фізичному світі. Саме їх повинен вивчати філософ силою розуму. Ідеї складають ієрархію і верховною ідеєю є Благо. Істинний філософ розуміє, як досягти блага у житті і тому може бути правителем, який приведе свою державу до Блага. На цій основі Платон формує свою теорію довершеної держави.

Одним з учнів Платона став Аристотель, який узагальнив систему наукового і філософського знання того часу. Він пішов іншим шляхом ніж Платон. Аристотель вказував, що треба вивчати матеріальний світ і тоді можливо пізнати його. Матеріальна річ є поєднанням матерії і форми. Чим складнішою є форма, тим складнішою буде і сама річ. Усі речі за своєю складністю формують ієрархію. Вищою формою форм є Бог, який не має матеріального носія. Бог створив Всесвіт, зрушив його і світ існує по своїм законам. Аристотель підвів підсумок розвитку філософської думки у класичний період, який вважається вершиною розвитку античної філософії.

Третій період розвитку філософії називають **елліністично-римським** (III ст. до н.е – сер. VI ст. н.е.). Цей період поєднує завершення розвитку давньогрецької філософії і римський період філософування. У той час поступово починає руйнуватись античний світ і на перше місце у філософських вченнях виходять етичні питання. Йдеться про місце людини у світі і можливостях жити у складних умовах. Поряд зі платонівською і аристотелевською школами виникають і інші. Кожна з них мала свою велику історію, але широко відомими ставали саме їх етичні концепції. Можна назвати такі школи:

- стоїцизм, де акцент у моральності ставився на можливості людини стійко протистояти труднощам. Взірцем такої поведінки вважався стоїчний мудрець, який не схилився перед жодними труднощами;
- скептицизм, де панувала позиція відсторонення від суперечок про істину, критичний погляд, відмова від догматичних суджень і вчень;
- епікуреїзм, де йшла мова про насолоду життям, але за законами міри. У римську епоху епікуреїзмом стали вважати позицію виправдання погоні за невпинною насолодою – крайній гедонізм.

Більшість філософських напрямків перейшли з давньогрецької основи до культури давнього Риму. Перехідним вченням від античності до середньовіччя вважається неоплатонізм, у межах якого вивчалась категорія Єдиного.

Висновок: У рамках давніх філософських традицій формувались усі фундаментальні філософські питання, котрі вивчались далі у філософській перспективі.

Лекція 3. Філософія європейського Середньовіччя, Відродження, Нового часу

1. Теоцентричний характер філософії Середньовіччя.
2. Антропоцентризм епохи Відродження.
3. Вивчення проблем науки у філософії Нового часу.

Європейське Середньовіччя – довгий за часом відрізок світової історії (сер. VI – XIV ст. н.е.). Його умовно поділяють на три періоди: раннє, середнє, пізнє. Початок середньовічної доби у Європі був пов’язаний з формуванням молодих феодальних держав з абсолютною монархічною владою, визначеними кордонами, регулярною армією. Християнська церква стала носієм ідеологічних, світоглядних, філософських настанов у суспільстві того часу.

У ранній період народжується розуміння головної проблеми цієї епохи – **теоцентризму** (від лат. Бог у центрі). Вказану проблему сформулював відомий церковний діяч, філософ Аврелій Августин. Він вважав, що Бог є найголовнішою онтологічною і гносеологічною проблемою, тому що Бог сотворив увесь світ і у вивченні світу нічого найважливішого за нього не має. У своїх творах Аврелій Августин основну увагу приділяв обґрунтуванню існуванню Бога як вищого буття, у якому є вічні і довершені ідеї, що керують Всесвітом.

У своєму становленні філософська середньовічна думка пройшла три етапи еволюції:

- Апологетику – вчення захисників християнської віри від нападів прихильників язичництва;
- Патристику – вчення отців церкви щодо християнської догматики;
- Схоластику – філософське вчення, основною проблемою якого є вивчення співвідношення віри і знання. Схоласти вважали, що головною є віра, а знання повинно бути засобом її захисту і укріплення.

Одним з видатних схоластів вважається Фома Аквінський, який став її систематизатором. Він використовував раціональні підходи вивчення Бога. Вважав, що знання є необхідним для людини, яка живе у цьому світі. Але знання бувають різними. Першим рівнем знання є знання про природу, другим – знання про людину і суспільство, третім – знання Божої істини. Людина може тільки наблизитись до третього рівня, але повністю досягнути його не в змозі. Фома Аквінський був одним з організаторів славетних схоластичних диспутів, котрі стали в майбутньому однією з форм організації наукових товариств.

Таким чином, середньовічна філософія вивчала духовні питання і розвивала апарат майбутньої європейської науки.

2 питання

Епоха Середньовіччя у Європі завершується періодом Відродження. Його датують XV – XVI ст. Ренесанс заклав основи розвитку усієї європейської культури до кінця XIX ст. У цей час йшло активне формування капіталістичних відносин. Зростали міста, народжувалась промисловість, йшла реорганізація феодальних господарств, зростала європейська інтеграція, здійснювався пошук нових сировинних регіонів і ринків збуту готової продукції.

У центрі уваги стала «людина дії», яка може багато досягти у житті. Тобто на заміну теоцентризму Середньовіччя приходять **антропоцентризм** (від лат. людина у центрі). Зверталась увага на надбання Античності, людина розглядалась з точки зору фізичної, моральної, інтелектуальної довершеності. Взірцями нової людини вважались «титани Відродження» - Рафаель, Мікеланджело, Леонардо да Вінчі. У рамках антропоцентризму Ренесансу виникає:

- Гуманізм – філософська течія і світоглядна позиція, згідно якої людина і її благо є головними цінностями суспільства;
- Індивідуалізм – гуманітарний напрям, зосереджений на вивченні і розвитку індивідуальності людини.

У світоглядному контексті змінилось відношення до Бога, природи, суспільства. Бог починає розглядатись тотожним з природою. Таку позицію означили як **пантеїзм** (лат. Бог у всьому). Це дало змогу вивчати природу як гідний пізнання об'єкт. Першим крупним представником пантеїзму вважається Микола Кузанський, який зазначив, що природа нескінчена, хоча похідна від Бога. Людина у своєму розвитку може досягти вершин Бога, а може впасти до рівня тварин.

Пантеїстична лінія Ренесансу багато в чому була означена геліоцентричною системою Миколи Коперника, який математично обґрунтував, що Земля обертається коло своєї осі і коло Сонця. Нова астрономічна теорія відкидала виключне положення Землі по відношенню до вищих сил, що спровокувало обурення церковних кіл. Але теорія продовжує розвиватись завдяки поглядам Джордано Бруно. Він стверджував, що центра і меж Всесвіту не має, Сонце – лише центр нашої Сонячної системи.

В галузі суспільних наук Відродження дало початок розвитку новому напрямку – утопізму. Свою назву він взяв від твору «Утопія» англійського гуманіста, письменника, суспільного діяча Томаса Мора. У цій книзі автор заклав основи проєктивного напрямку розгляду суспільства майбутнього, де не має приватної власності, усі отримують рівний доступ до суспільних благ. Пізніше цю лінію продовжив італійський мислитель Томмазо Кампанелла своїм твором «Місто Сонця», де описав схожу модель суспільного устрою. Згодом утопізм розвивався у соціальному і політичному напрямках, формуванні жанру фантастики, у новітній час з'явилися моделі антиутопій.

Тобто, на базі античних ідей у філософії Відродження сформувався якісно новий тип культури.

3 питання

Поступово йшов розвиток капіталістичних відносин і постала проблема підвищення ефективності науки як постачальника нових актуальних знань про природу, що давало змогу розвивати технології і техніку, а відповідно і промисловість. У період Нового часу (XVII ст.) ця проблема була основною для філософських досліджень. Треба було свідомо створювати систему науки нового типу, де поступово розвивались би її рівні: емпіричний (від лат. досвід) і теоретичний, методологія наукового пізнання.

Родоначальником філософії Нового часу вважається англійський політичний діяч, учений і філософ Френсіс Бекон. Він мав своїм основним гаслом девіз «Знання – сила». Саме Ф.Бекон заклав основи майбутнього напрямку філософії науки – методології (вчення про способи пізнання і практики), вважаючи, що успіхи в науці багато в чому залежать від методів, які використовують учені. Наукове пізнання може бути, на думку мислителя, за характером теоретичним, практичним і комбінованим. Тому і засоби пізнання повинні бути різними.

Важливим питанням для нього було застереження вчених від різного роду оман. Ці омани можуть бути викликані недовершеністю людського роду, обмеженістю знань, невірним тлумаченням слів, некритичним ставленням до авторитетних думок. Якщо учений буде попередженим щодо цих оман, він зможе їх подолати і прийти до більш вагомих результатів. Результати у науці пов'язані з актуальним використанням їх у сьогоденні, або з перспективами розвитку науки і технологій.

Ф.Бекон вважав основним **емпіричний** спосіб пізнання. Але у нього був опонент – відомий математик і філософ Рене Декарт. Останній систематизував **раціоналізм** – вчення про головну роль розуму у пізнанні (лат. раціо – розум). Його гаслом був девіз «Мислю, тобто існую». Описав і сутність раціональних методів (наприклад, від простого до складного, від відомого до невідомого). Раціоналізм став провідним підходом розвитку європейської культури до кінця XIX ст., отримавши згодом ще одну назву – **картезіанство** (за лат. ім'ям Декарта – Картезіус).

Також Р.Декарт обґрунтував в онтології принцип **дуалізму** – рівноправного існування двох першопочатків – матеріального і духовного. Це дало змогу поділити науки на дві групи: науки про природу і науки про дух. Він захищав природничі науки від засилля і сваволі схоластичного знання, яке було ще могутнім в той час.

Довго йшла боротьба між емпіризмом, раціоналізмом і сенсуалізмом (позиція, згідно якої основу нашого пізнання складає чуттєве пізнання). Ця боротьба у теорії пізнання завершується наприкінці XVIII ст., коли остаточно був усвідомлений єдиний характер людської пізнавальної можливості, де невід'ємно пов'язані між собою чуттєве і раціональне пізнання, а досвід використовує обидві здібності.

У галузі суспільних наук в цей час виникає теорія суспільного договору, згідно якої суспільство – результат дій людей. Вони народжуються вільними, але не можуть вижити наодинці. Тому віддають частину своїх свобод у суспільне користування, а замість цього отримують необхідні суспільні блага. На базі цієї теорії зароджуються ідеї свідомих реорганізацій у суспільстві, захисту прав людей. Тобто, простежується розвиток уявлень про людину і суспільні відносини.

Таким чином, філософські дослідження про якісний розвиток науки спровокували ефективне зростання наукової галузі, і згодом – підвищення рівня європейського промислового виробництва, яке стало фундаментом значного підвищення добробуту європейських країн.

Висновок: Досягнення філософії у епохи Середньовіччя, Відродження, Нового часу стали базою для розвитку філософії Просвітництва.

Лекція 4. Філософія Просвітництва і німецької класики

1. Філософські погляди у епоху Просвітництва.
2. Розвиток ідей німецької класичної філософії.
3. Вплив німецької класичної філософії на подальший розвиток європейського філософування. Марксизм.

1 питання

Епоха Просвітництва (XVIII ст.) охопила усю Європу. Але найбільш значним цей рух був у Франції. Серед широкого кола питань, які підіймали просвітники, мали місце і філософські. Тому можливо говорити про філософські ідеї Просвітництва.

Головними завданнями для себе просвітники бачили:

- налагодження системи розповсюдження знань серед усіх верств населення;
- боротьбу з перепонами на шляху просвітництва: реакційними феодалними відносинами, абсолютизмом, невіглаством, релігійними забобонами.

Результатами просвітництва повинен був стати більш високий рівень культури, що давав змогу будувати більш довершене і справедливе суспільство – **«царство розуму»**. Велику роль у цьому процесі вони надавали філософії як «цариці наук». Просвітники спирались на принципи наукового раціоналізму і вільнодумство.

Для досягнення своїх цілей вони здійснювали і практичні проекти. Найбільш масштабним з них було видання Великої французької енциклопедії («Енциклопедії або тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел»). Попри усі труднощі, це багатотомне видання було закінчене. Тим самим просвітники заклали основи формування наукової довідкової літератури. Вважали, що саме нові прогресивні ідеї зможуть змінити світ.

Серед проблем, якими займались просвітники, велике місце відводилось дослідженням філософії природи. П.Гольбах (твір «Система природи») вважав, що світ це матерія і рух, які представлені нескінченними ланцюгами причин і наслідків. Матерія існує сама по собі, при цьому вона є причиною усього. Кожна річ перебуває у русі.

Ж.Ламетрі у той час послідовно виклав ідеї механістичного матеріалізму. Він вважав, що існує лише єдина матеріальна субстанція. Людське тіло розглядав як самостійну машину, яка подібна до механізмів (твір «Людина-машина»).

Механістичний характер їх міркувань спрощував розуміння реальності. Але треба враховувати, що у той час панували погляди на світ з точки зору законів механіки, бо механіка була тоді передовою частиною фізики.

У вивченні суспільних проблем багато уваги просвітники приділяли розвитку культури і цивілізації, ідеям прогресу, суспільним протиріччям, звільненню від нерівності. Велику роль у цих дискусіях відігравати ідеї Вольтера, Руссо та інших.

Віра у всеосяжність людського розуму сприяла для більшості просвітників оптимістичному сприйняттю подальшого розвитку людства.

Але поступово виникають критичні позиції щодо оптимізму просвітників. Серед них, перш за все, треба виділити погляди представників німецької класичної філософії.

2 питання

Німецька класична філософія як період починається у 70-ті роки XVIII ст. і остаточно завершується у 70 роки XIX ст. Ця філософія формувалась у ситуації суспільної кризи у Німеччині. Духовний прогрес повинен був протистояти цій кризі. Мислителі німецької класичної філософії були представниками академічних кіл, викладачами німецьких університетів.

Родоначальником цієї філософії вважається І.Кант. Його творчість поділяють на два періоди:

- докритичний, коли він займався проблемами природознавства;
- критичний, коли Кант безпосередньо почав займатись філософськими питаннями.

У другий період їм були написані важливі філософські праці, котрі відрізнялись критичністю до своїх попередників – просвітників. Серед програмних його робіт виділяють:

- «Критику чистого розуму», яка присвячена проблемам пізнання. Кант розглядає людську можливість пізнання, особливості дії чуттєвості, розсудку та розуму, межі пізнання, які у нього окреслені категорією «річ у собі»;
- «Критику практичного розуму», присвячену проблемам етики. Мислитель показує проблемність морального прогресу у суспільстві, необхідність мати

всередині себе моральний закон, який гласить – «завжди необхідно відноситись до іншої людини як до цілі, а не як до засобу» або «не роби іншим те, що ти не бажаєш для себе»;

- «Критику здібності судження», де він говорить про проблеми естетики. Показує здібність судження, яка проявляється у судженнях смаку або естетичних судженнях. Естетичне задоволення має незацікавлений характер. Смак є здібність судити про прекрасне без пристрасті.

Кант вважав головною проблемою у філософії **проблему людини**. Для себе визначав необхідність вивчати довічні людські проблеми (істини, добра, краси) на сучасному для нього рівні.

Іншим значним представником німецької класичної філософії був Г.Гегель. Він займався глобальною філософською проблемою – **еволюцією духу**. Найбільш відомими є такі праці мислителя: «Наука логіки», «Феноменологія духу», «Енциклопедія філософських наук».

Він був послідовним ідеалістом, вважав дух рухливим. Відстоював принцип **тотожності мислення і буття**. Описував самопізнання і розвиток активної частини духу – **«абсолютної ідеї»**. Вона проходить кілька етапів самопізнання і розвитку:

- Самопізнання абсолютної ідеї у своєму мисленні і бутті, результатом цього процесу стає саме мислення, формується логіка;
- Абсолютна ідеї пізнає себе у явищах природи, неорганічної і органічної, результатом стає еволюція природи;
- Вона розвивається у людській історії, результатом є розвиток людства і культури, представлений у довершених взірцях творів мистецтва, релігії і філософії.

Гегель вважав філософію вершиною розвитку культури і духу. Свою систему він описував за допомогою метода діалектики – метода розвитку, який він суттєво удосконалив.

Завершив період німецької класичної філософії Л.Файербах, який на відміну від Гегеля, створив матеріалістичну за характером систему. Його праці – «Сутність християнства», «Основні положення філософії майбутнього», «Попередні тези до реформи філософії». Філософія Л.Файербаха побудована за принципом: **«Природа – основа духу»**. В її центрі – людина. Але мислитель розглядав людину, насамперед, як біологічну істоту. Особливу роль у пізнанні призначав чуттєвому пізнанню. Він вважав, що головна ціль людини – досягти щастя.

Л.Файербах багато уваги приділяв вивченню сутності релігії. Релігію вважав корисною для існування людини і суспільства. Але говорив про реформу релігійних систем, в результаті якої потрібно змінити об'єкт релігійного поклоніння з Бога на людину. Тоді релігія стане гуманістичною і буде сприяти розвитку суспільства нового типу.

Німецька класична філософія вплинула на весь подальший хід філософування у Європі.

3 питання

На базі ідей німецької класичної філософії, англійської політичної економії, французької історичної науки у 40-ві роки XIX ст. почала розвиватись філософія марксизму. Теоретики марксизму – К.Маркс і Ф.Енгельс продовжили лінію раціонального підходу до життя. Ця філософська система була матеріалістичною. Її основний принцип – **«Суспільне буття визначає суспільну свідомість»**. Тобто, усі процеси у суспільстві обумовлені матеріальною основою. Така основа позначається у матеріальному виробництві і розподілі матеріальних благ. Тому важливе місце у розробках марксизму зайняли економічні питання. Основна праця К.Маркса «Капітал» була присвячена економіці капіталізму, який в той час активно розвивався.

На цьому фундаменті формується в марксизмі матеріалістичне розуміння історії. Світова історія проходить низку суспільно-економічних формацій: первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну. **Суспільно-економічна формація** – особливий тип хазяйнування, який визначається рівнем розвитку виробництва і історичними умовами. У надрах попередньої формації народжується наступна. Такий процес складний і визначає напрямок суспільного прогресу.

Капіталізм є більш прогресивним ніж феодалізм, але згодом і він повинен бути змінений на нову формацію. Теоретики марксизму означили її як соціалістичну, тобто побудовану на принципах суспільної власності, відсутності експлуатації, задоволенні необхідних потреб людини. Поступово соціалістичний лад повинен перейти у більш довершену стадію – комунізм. Цей лад буде базуватись на економічній основі суспільного багатства і забезпечувати усім громадянам повноту духовного розвитку. Такому суспільному стану повинна відповідати людина нового типу – розвинена і вільна, котра буде результатом розвитку усіх суспільних відносин.

Певні напрацювання марксизму застосовувались у суспільній історії XX ст., але у цілому дана теоретична модель не була втілена. Теоретики марксизму говорили про історичний характер будь-якого вчення, тобто кожному історичному періоду повинні відповідати свої системи поглядів і ідей.

В марксизмі велике місце займали питання філософського осмислення проблем природознавства на базі передових тоді відкриттів у цій галузі: закону збереження енергії, існування біологічної клітини, еволюційної теорії Ч.Дарвіна. Ф.Енгельс пише роботу «Діалектика природи», у якій розробляє вчення про матерію, її форми, визначає сутність життя як існування білкових тіл. Ці розробки дали змогу розвивати далі природничі науки.

Філософія марксизму, у цілому, вплинула на політичні, економічні, соціальні процеси новітньої історії.

Висновок: Представлені філософські системи завершують розвиток класичного європейського філософування. Поряд з раціональними філософськими поглядами поступово починають формуватись і ірраціональні, котрі активно проявились у нових філософських течіях, починаючи з кінця XIX ст.

Лекція 5. Філософія кінця XIX – XX ст.

1. Ірраціональний зворот у філософії на межі XIX-XX ст.
2. Школа «Філософія життя» – перша школа європейського ірраціоналізму у філософії.
3. Розмаїття філософських напрямків у XX ст.

1 питання

Кінець XIX ст. характеризується великими зрушеннями в політичному, економічному, соціальному, культурному просторі європейських держав. У той час йде процес світової інтеграції, завдяки розвитку науки і технологій здійснюється модернізація виробництва, виникають системи зв'язку: телефон, телеграф, сітка залізничного, автомобільного транспорту. Могутні корпорації стають транснаціональними, зростають світові ринки. Європа відчуває підвищення рівня добробуту населення. Наступає ера глобалізації.

Одночасно відбуваються якісні зміни і у духовному житті. Поглиблюються дослідження внутрішньої сутності людини в науці і в мистецтві. Виникають сумніви у всеосяжності людського розуму. Стають цікавими філософські погляди щодо ірраціонального характеру життя, вивчаються позарозумові можливості людини.

Родоначальником філософії ірраціоналізму вважається німецький філософ А.Шопенгауер, який ще на початку XIX ст. критикував раціональний підхід до життя і проголошував принцип волюнтаризму – світоглядної позиції, згідно якої саме воля є рушієм світобудови. Він говорить у своєму творі «Світ як воля і уявлення» про те, що Світова Воля творить світ і людину. Людина, маючи уявлення про реальність, фіксує зміни у житті, але підкорюється Світовій Волі. Філософія А.Шопенгауєра була песимістичною, бо людина не могла кардинально змінювати хід подій і характер дії волі.

Лінію волюнтаризму продовжує у XIX ст. Ф.Ніцше, який вважав себе учнем А.Шопенгауєра. Він говорить про людську якість – волю до влади. Люди з сильною волею до влади змінюють суспільство і культуру, хоча страждають від опору соціуму. Вони є першозвістниками нової генерації надлюдей. Надлюди не мають страхів, розвивають усі свої здібності. У майбутньому людство прийде до стану суспільства надлюдей. Але для цього треба

переоцінити усі традиційні цінності, змінити підвалини європейської культури. Це завдання Ф.Ніцше вважав для філософії того часу головним. Він застосовує і новий стиль написання філософських творів – афористичний, який наповнений метафорами, алегоріями, поетичними образами і наближається до літературного.

2 питання

Ф.Ніцше був засновником першої європейської ірраціоналістичної школи «Філософія життя», що виникла у Німеччині наприкінці XIX ст. Представники школи вважали, що життя це цілісність і не треба його поділяти на частини для вивчення, бо втрачаються внутрішні зв'язки у самому житті. Методом для нового вивчення життя стала інтуїція, яка дозволяє цілісно «схоплювати» реальність. Тому у межах цієї школи виникає течія інтуїтивізму (засновник – А.Бергсон).

Життя, яке є творчим за характером, руйнує все стає. Воно є ірраціональним. Завдяки мінливості, складності життя неможливо пізнати повністю. Треба не пояснювати життя, а відчувати, занурившись у процес її становлення та змін. Становлення життя характеризується боротьбою волею, які посягають на володарювання. Перемагає найсильніша воля.

Філософія цієї школи мала критичний характер по відношенню до всієї історії філософії минулого. Інтелект є знаряддям волі, а пізнання – специфічний прояв волі до влади.

Представниками цієї школи вважаються: В.Дільтей, Г.Зіммель, О.Шпенглер:

- В.Дільтей розумів життя як спосіб буття людини в культурно-історичній реальності. Велике значення приділяв проблемі розуміння, що стала важливою темою філософських досліджень у XX ст. Він вважав, що для досягнення життя важливо використовувати метод розуміння – мистецтво досягати фіксовані прояви життя;
- Г.Зіммель розглядав життя як потік переживань, котрі культурно-історично обумовлені. Життя є диференційованим і характеризується багаточисельністю форм. Форми у культурі є універсальними засобами закріплення і втілення змістів культури, які постійно змінюються;
- О.Шпенглер вивчав проблему життя через проблему культур і цивілізацій, висунув концепцію локального розвитку культур. Первинною для нього є душа культури. Усі культури мають свій час в історії і замкнені у собі. Цивілізація є занепадом культури.

Школа «Філософія життя» дала поштовх розвитку багатьох напрямів XX ст. Продовженням вивчення ірраціональної проблематики у відношенні до існування сучасної

людини стала течія під назвою екзистенціалізм (у пер. з фр. «філософія існування»). Її яскравими представниками вважаються М.Хайдеггер, К.Ясперс, Ж.П.Сартр, А.Камю.

Ця течія не була суто філософською, а була пов'язаною з розвитком психології, літературознавства, мистецтва, журналістики. Згідно уявленням екзистенціалістів, людина опиняється у світі і її існування передуює сутності. Людині необхідно знайти себе, свою сутність. Але це важко, бо людина відчуває страх перед життям, його невизначеністю. З одного боку, вона відсторонюється від життя у своєму звичному існуванні, а з іншого – поступово втрачає смак життя, його відчуття. Допомогти знов відчувати живу силу життя може допомогти «гранична ситуація» – у крайньому вираженні положення між життям та смертю. Головним для людини стає усвідомлення своїх страхів і знаходження можливостей для розширення меж внутрішньої свободи. Тоді людина може досягти і вагомої зовнішньої свободи.

Вплив ідей екзистенціалізму був сильним у періоди переживання Європою глобальних криз ХХ ст. Стало очевидним, що глобалізація несе не тільки позитивні наслідки, але глобальними стають і негативні. Масштабність такої кризи європейці відчули на собі під час двох світових війн і кількох економічних світових потрясінь. Екзистенційні ідеї набувають популярності у ці періоди здебільшого серед студентської молоді.

3 питання

У ХХ ст. розвиток філософії стає плюралістичним (множинним). Виявляється тенденція ускладнення суспільного життя, мислення і філософських систем. Філософські концепції стають менш масштабними ніж у попередні віки. Але можливо побачити велике різноманіття філософських тем, поглядів і ідей. Поряд з класичними філософськими напрямками з'являються і новітні, некласичні, а згодом – постнекласичні.

Продовжується розвиток філософських течій, які з'явилися у ХІХ ст. – позитивізму і прагматизму. Позитивізм (від лат. позитивний, засновник – О.Конт) був спрямований на розвиток істинного знання, що спиралось би на емпіричні дослідження. Його результати завжди однозначні і їх можливо перевірити. Тому треба виключити з переліку таких знань гуманітарні науки, зокрема філософію, релігійне знання. Поступово у ХХ ст. позиції позитивізму стають більш м'якими, бо стає зрозумілим, що неможливо розвивати навіть точні науки без елементів гуманітарного знання.

Прагматизм (від лат. дія, засновник – Ч.С.Пірс) – англо-американська філософія, що спрямована на практичне вирішення проблем людини. Світ є ірраціональним за характером, тому для людини важливо знайти своє місце у ньому і на допомогу повинні прийти знання, які можливо використовувати заради користі.

Також розвиваються ідеї марксистської філософії, котрі набувають і політичного значення. Але виникають і трансформуються нові напрями: герменевтика (теорія розуміння), філософська теорія мови, феноменологія (нова теорія і метод пізнання).

У середині ХХ ст. яскраво заявляє про себе і філософія постмодернізму (постнекласична філософія). Вона протиставляє своє бачення філософських проблем класиці і попередній ері модерну. Замість раціональної філософії з її принципами розумовості, панлогічності, гармонійності, конструктивності, руху від хаосу до порядку, постмодернізм пропонує алогічність, асиметрію, деконструкцію, навпаки, рух від порядку до хаосу. Тобто, ця філософська позиція характеризує глобальну зміну систем поглядів на світ і культуру, провокує суспільство на радикальну відмову від старих підходів до життя.

Висновок: Філософія означеного періоду проявляє тенденції переходу до нового філософування, чому сприяє інформаційне суспільство і зміна характеру суспільного життя.

Розділ II. Основні проблеми сучасної філософії. Методологія пізнання, філософська антропологія, філософія культури

Лекція 6. Онтологія як вчення про буття

1. Категорія «буття», її визначна роль у філософії.
2. Розгляд матерії як прояву буття.
3. Характеристика атрибутів матерії.

1 питання

Онтологія як розділ філософського знання вивчає проблеми буття. Ця проблематика почалась формуватись ще у давнину. Першим, хто означив онтологічну проблему, був давньогрецький філософ Парменід.

«**Буття**» це одна з найзагальніших категорій у людському знанні. Можливо означити її з різних сторін. Буття є реально суцим, тобто ми фіксуємо наявність предметів, явищ, людей у реальності. І буття є існуванням, тобто ми можемо фіксувати протікання життєвих процесів у реальності. Таким чином, вивчення буття передбачає дослідження багатоманітності проявів буття.

Для полегшення вивчення буття у філософії поступово була описана структура буття, до якої відносяться:

I. Види буття:

- матеріальне буття;
- ідеальне буття.

II. Форми буття:

1. Природа. 2. Людина. 3. Суспільство.

Матеріальне буття означає світ речей і станів, що може бути чуттєво досягнений людиною. Матеріальне буття – процеси у органічній, неорганічній, соціально-організованій матерії. Це буття вивчалось у суспільстві завжди заради практичних результатів.

Ідеальне буття – це сукупність духовних утворень у реальності, які безпосередньо не представлені людині. Воно об'єднує розумові процеси, різнобічні стани психіки, уявлення, фантазії, мрії. До цього буття представники релігійної свідомості відносять Бога.

Природа є першою формою існування на земній кулі. На базі природних процесів поступово з'являється людина, котра не мала достатніх систем пристосування до дикої природи. Тому їй необхідно було облаштовувати своє існування по-новому. Поступово людина виокремлюється від природи, формує своє буття і буття суспільства.

Усі ці форми і сьогодні активно співіснують у реальності. Вони проявляються одночасно, доповнюють і впливають одна на одну. Ця багатоманітність у своїй єдності має системоутворюючий компонент. У філософії він означається категорією «**субстанція**» (від лат. сутність, те, що лежить у основі). Субстанцію необхідно розуміти як активну причину, основополагаючу існування. Ця категорія описує постановку проблеми фундаментальності.

У історії філософії поступово виникають кілька типів субстанціональних систем. Першими можна назвати **моністичні** (від грец. монос – один), тобто це системи, у яких визнається наявність однієї субстанції. Наприклад, матеріалізм чи ідеалізм. З XVII ст. виникають **дуалістичні** субстанціональні системи (від лат. дуаліс – подвійний), це системи, де проголошується рівність двох початків – матеріального і духовного. У новітній філософії XX ст. виникають **плюралістичні** субстанціональні системи (від лат. плюраліс – множинний), де визнаються більше двох першооснов.

2 питання

Вивчення матерії є необхідністю для розвитку суспільства, тому що знання про матеріальний світ дають людині можливість змінювати матеріальні основи свого буття. Категорія «матерія» є абстракцією, але вона дозволяє узагальнити усі знання про матеріальність.

Вивчення матерії йшло ще в давнину. Вивчали природні стихії, що породжують матеріальні процеси (землю, вогонь, воду, повітря), атомарну основу матеріальності.

Довгий час у епоху Середньовіччя займались здебільшого духовною сферою, проблемою буття Бога. Тому матеріальний світ розглядався як негідний для досягнення людиною, вважалось, що заняття вивченням «низької» матерії відволікає людину від

духовного. Таким чином, європейське суспільство на довгий час майже припиняє дослідження матеріальності.

Але розвиток суспільних відносин, капіталізму, поява машинного виробництва, актуалізує проблему вивчення матеріальності. У епоху Відродження виникає **механістичний матеріалізм**, завдяки якому усі матеріальні процеси розглядаються скрізь призму законів механіки, яка тоді була передовим розділом фізики. Механіцизм спрощував розуміння матеріального світу, описував його і людину як складні механічні об'єкти. Поступово у ході подальшого заглиблення у матеріальний світ механістичний матеріалізм показує свою обмеженість і його починають критикувати учені і філософи.

У XIX ст. виникає **вульгарний матеріалізм**, представники якого вважали, що не існує духовного як такого. Все, що ми розуміємо як ідеальне є насправді «тонкою» матерією. Цю позицію у більшості підтримували представники природничих наук. Але і ці положення через деякий час були спростовані.

Потім сформувався **антропологічний матеріалізм**, який базувався на положенні, що тілесна природа людини визначає психічну і соціальну. Одним з представників цієї течії був Л.Файєрбах. Незабаром почав своє становлення **діалектичний матеріалізм**, де йшлося про вивченні матерії у розвитку, що вимагало тогочасне природознавство.

Наприкінці XX ст. розпочинаються розробки досягнення матеріальності **синергетикою** – теорією про складні нелінійні системи, що розвиваються самостійно.

Матерія може бути означена як об'єктивна реальність, що дана людині у відчуттях. Але складність її вивчення полягає у тому, що діапазон відчуттів людини є невеликим, тому людство завжди намагалось розширити свої можливості у чуттєвому пізнанні завдяки технічним засобам.

3 питання

Матеріальний світ є системою речових і позаречових утворень. Він має велику кількість конкретних форм, що вивчаються різними науками. Але узагальнення знань про матерію здійснюється саме філософією.

Філософський погляд на матерію здебільшого сфокусований на означенні атрибутів матерії. Атрибут (лат. наділяю) – невід'ємна властивість об'єкту. Без атрибутів предмет перестає бути тим, що він є. Саме атрибути вказують на всезагальні, фундаментальні якості матеріального світу.

Серед атрибутів матерії визначають:

- **Об'єктивність** – існування матерії поза свідомістю і волею людини. Матеріальний світ існував задовго до появи людини. Вона може втручатись у матеріальні процеси і змінювати їх, але матеріальність має свої закони і здебільшого існує поза людською діяльністю;
- **Незнищенність** – неможливість знищити матерію як таку. Матерія представлена великою кількістю форм і йдеться про процеси трансформації цих форм. Одні форми народжуються і розвиваються, сталі – поступово деградують і гинуть. Але загибель конкретної форми це перехід до інших форм;
- **Самопричинність і саморозвиток** – названі атрибути вказують, що у самих матеріальних об'єктах криється причина і алгоритми розвитку цього об'єкта. Людство постійно враховує це у своєму пізнанні і діяльності. Сучасні технології поки не дозволяють докорінно змінити вказані параметри;
- **Рух** – зміна матерії у просторі і часі. Рух – спосіб існування матерії. Вона складна і структурована, тому і у взаємодіях неможливо обійтись без руху. Бути – це означає рухатись. Спокій є відносним станом матерії, а рух – абсолютним. Рух має форми (за ступенем зростання складності): механічну, фізичну, хімічну, біологічну, соціальну. Кожна наступна форма вбирає у себе усі попередні. Форми руху – це групи змін, які об'єднані загальністю свого підпорядкування. Так, механічна – це просторові переміщення; фізична – зміна фізичних параметрів (теплові процеси, радіохвилі, електричний струм); хімічна – процеси якісного перетворення речовини; біологічна – зміни у біосфері; соціальна – суспільні трансформації, взаємодії суспільних систем. Рух конкретизується за допомогою просторово-часових координат;
- **Простір** – координація розташування предметів, їх всезагальна форма існування. Простір є оборотним і матеріальним. У сучасних дослідженнях йде вивчення багатомірності простору. Саме вивчення простору задає перспективу технологічних проривів у майбутніх технологіях людства;
- **Час** – атрибут матерії, який вказує на послідовність її станів. Проявляється за допомогою ритмічності, тривалості, необоротності. Саме це накладає жорсткі часові рамки для існування людства. Тому вивчення проблем часу – нагальний напрям сучасної науки;
- **Відображення** – реакція у відповідь на вплив. За допомогою відображення йде контактування елементів матеріального світу. Відображення дає можливість взаємодії матеріальним об'єктам між собою. Форми відображення залежать від

складності матеріальних об'єктів і близькі (багато в чому) до форм руху. Можна виділити форми відображення. Механічна (при переміщенні у просторі), фізична (при зміні температур, маси, ваги), хімічна (при змінах складу речовини), біологічна (можливість відповідати на зовнішні впливи станом збудження), фізіологічна (дії за допомогою умовних та безумовних рефлексів), психічна (відповідна реакція на основі функціонування нервової системи), свідомо (відображення за допомогою мозкової діяльності). Кожна наступна форма вибирає у себе усі попередні і складніша за них.

Висновок: Буття є умовою і основою єдності світу. Світ є багатотформним, але єдиним у сутності. Завданням пізнання світу виступає вивчення людством цих процесів для використання у своїй діяльності.

Лекція 7. Матеріальні і духовні виміри буття людини

1. Багатоаспектність вивчення проблеми людини у філософії.
2. Людина і її свідомість.
3. Сенсожиттєві проблеми людського буття.

1 питання

Філософська антропологія займається проблемами людини. Для усіх гуманітарних наук поняття «людина» є родовим. Можливо означити людину як істоту з єдністю біологічного, психічного і соціального рівнів організації життєдіяльності. Це визначення фіксує багатоманітність проявів сутності людини. Для того, щоб вивчати певні сторони людини, у гуманітарному знанні використовують поняття, що конкретизують родове:

- «індивід» означає людину як одиничну сутність або сукупність біологічних рис людини;
- «особистість» означає сукупність соціальних рис людини;
- «індивідуальність» – унікальність людини як у біологічному, так і у соціальному аспектах.

Процес набуття людиною соціальних рис у суспільстві називається в гуманітарних науках **соціалізацією**. За її допомогою людина може вписатись у систему суспільних відносин.

Процес розвитку індивідуальних рис людини носить назву **індивідуалізація**. Таким чином, розкривається її унікальність. Не завжди можливо гармонійно пов'язати між собою процеси соціалізації і індивідуалізації. Особливо це складно для людей з яскравою індивідуальністю, яким буває важко пристосуватись до суспільних вимог.

Людина живе у:

- мікросередовищі – своєму безпосередньому оточенні;
- макросередовищі – опосередкованій системі впливів.

З часів античності людину розглядали як здебільшого розумову істоту, а з початку XIX ст. доповнили вивчення і діяльною стороною. Існують групи концепцій походження людини:

- релігійна – людина – Боже створіння і має своє приречення;
- біологічна – людина – продукт живої природи і її еволюції;
- космічні – людина має позаземне походження.

2 питання

Велику роль у житті людини відіграє **свідомість**, яка і надає людині різнобічні можливості. Свідомість довго розглядали здебільшого у контексті пасивно-споглядального відображення світу, але пізніше стали бачити і діяльну її сторону.

Свідомість це вища функція мозку, яка полягає у узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності і можливості творчого її перетворення.

Свідомість є суб'єктивною за формою і об'єктивною за змістом. Тобто, людина своєрідно і унікально бачить реальність, але відображає саме її. Свідомість виникає і підтримується тільки і суспільстві. Тому чим багатшими у дитини будуть суспільні контакти, тим різноманітніше буде розвиватись її свідомість.

Розвиток свідомості у первісні часи йшов завдяки різнобічним видам діяльності, якою займалась людина тоді. Велику роль у розвитку мозку відігравала **гомінідна тріада**, що поєднує три елементи: діяльність – рука – мозок. І дотепер цей зв'язок використовується у людському житті.

Необхідність займатись колективними видами діяльності сформувала потребу у появі і розвитку мови. Мова давала змогу передавати різнобічну інформацію. Вона стала знаряддям мислення і засобом спілкування. Допомагає людині виражати свої думки і розуміти думки інших людей.

Свідомість входить до складу психіки і має свою структуру. До неї входять:

- мислення – процес створення мислеобразів, виділяють два типи мислення: конкретний і абстрактний;
- увага – акцентація на предметі вивчення;
- воля – свідоме цілеспрямоване зусилля;
- пам'ять – комплекс зберігання і відтворення інформації;

- почуття – особливий вид реагування людини на оточуючий світ, що характеризується тривалими переживаннями;
- емоції – психічні процеси, які відображають суб'єктивне оціночне відношення до світу, що відрізняються мінливістю, впливають на мотивацію і регулюють поведінку людини;
- інтуїція (раціональна) – здібність людини безпосередньо осягати реальність здебільшого на базі досвіду людини.

Свідомість тісно пов'язана з підсвідомістю, яка доповнює свідому діяльність людини.

Підсвідомість включає у себе:

- інстинкти;
- автоматичні дії;
- навички;
- інтуїцію (позараціональну) – здібність людини безпосередньо осягати реальність здебільшого на базі розвитку чуттєвості;
- емоції.

Вищим рівнем свідомості вважається **самосвідомість**. Вона є можливістю людини усвідомлювати саму себе. Розвивається з моменту, коли дитина починає відділяти себе від оточення. До складу самосвідомості можна віднести:

- усвідомлення своїх психічних якостей і станів;
- означення приналежності до соціальних угруповань;
- наявність соціально-моральних самооцінок;
- визначення свого «Я».

Може бути дієвим інструментом самопізнання і саморозвитку завдяки можливості людини критично оцінювати себе і інших людей.

3 питання

Усвідомлення людиною себе і свого місця у цьому світі дає можливість осягати проблемність буття. Людина розуміє кінцевість свого життя, обмеженість тілесних і духовних сил. Проблеми відносно людини можуть бути локальними і глобальними. Серед глобальних людських особливе місце посідають сенсожиттєві проблеми. Основними є:

- **проблема життя і смерті.** Вона позначає відношення людини до цих процесів відповідно свого світогляду, типу культури, характеру епохи, релігійних поглядів. Виокремлюють два основних підходу до її розуміння: оптимістичний (смерть це лише перехід до нового етапу життя) і песимістичний (остаточна смерть настає зі смертю фізичного тіла). Ця проблема окреслює певні життєві сценарії, позначає проблему безсмертя;
- **проблема сенсу життя і долі людини.** Тісно пов'язана з попередньою проблемою. Поступово сформувались наступні підходи до неї: 1) сенс життя не треба шукати, він у самому житті; 2) сенс життя необхідно знайти кожній людині, він є духовним стрижнем людського буття. Сенс життя це система ціннісних орієнтирів, яку людина намагається втілити у практику життя. Разом з сенсом життя треба розглядати долю людини. Доля людини це напрям її життя, що проявляється у поєднанні об'єктивних і суб'єктивних факторів життя. Доля може сприяти людині досягати сенсу життя, а може, навпаки, перешкоджати;
- **проблема добра і зла.** Це етична проблема орієнтирів людини у соціальному житті. Вказані поняття є відносними і можуть бути наповнені різними значеннями залежно від соціальних і культурних настанов. Людина постійно співвідносить з ними свої думки і вчинки, а також дії інших людей. З цією проблемою пов'язана проблема діянь людини, бо як людина розуміє сутність добра і зла, так вона і діє;
- **проблема досягнення істини.** Ця проблема має гносеологічний характер і здебільшого у класичному розумінні означає процес пізнання заради отримання істинних знань про світ. Такий процес буває складним і потребує від тих, хто познає, багато зусиль. Але є і інші позиції, які вказують або на неможливість пізнати істину взагалі, або на недоцільність це робити;
- **проблема свободи і відповідальності.** Ця проблема поступово набуває все більшої актуальності, бо одним з показників суспільного прогресу є збільшення міри свободи людини у суспільстві. Свобода як явище охоплює три основних моменти: 1) усвідомлення суті свободи; 2) ситуацію вибору; 3) відповідальність за цей вибір. Свобода існує на двох основних рівнях: 1) свобода «від» того, що заважає досягненню свободи; 2) свобода «для» здійснення необхідного людині у житті. Відповідальність теж має декілька рівнів: 1) людина відповідальна тільки перед самою собою; 2) вона відповідальна перед собою і іншими людьми; 3) вона відповідальна перед історією і майбутнім, якщо має великі повноваження у суспільстві. Ступінь відповідальності від першого до останнього рівня повинен зростати, але це відбувається не завжди.

Висновок: Вивчення проблем людини філософією у будь-який історичний період є актуальним для суспільства.

Лекція 8. Гносеологічна функція філософії

1. Пізнавальне відношення людини до вивчення світу.
2. Взаємозв'язок чуттєвого і раціонального у пізнанні.
3. Проблема істини у філософії.

1 питання

Процес пізнання є необхідністю для існування як людини, так і суспільства. За допомогою пізнання можливо вивчати світ і потім його перетворювати. Розділ філософії про сутність пізнання носить назву **гносеологія**. Пізнавальна (гносеологічна) функція філософії полягає:

- у вивченні проблем людини і світу згідно предмету філософії;
- в осягненні самого процесу пізнання, його особливостей.

Пізнання це процес пошуку істинних знань. Знання необхідні людині задля орієнтації у світі, житті суспільства, перетворенні дійсності.

Пізнання є процесом розв'язання пізнавальних протиріч. Пізнавальне протиріччя полягає у тому, що людині треба діяти, але вона не має знань про це. Тому, отримуючи знання, людина отримує можливість діяти і пізнавальне протиріччя розв'язується.

Пізнання має історичний і соціальний характер у суспільстві. Завжди пізнання обмежене історичними рамками. Кожний історичний період характеризується своїми можливостями у пізнанні. Також пізнання здійснюється за суспільними потребами. Тому деякі питання мають пріоритет над іншими у процесах пізнання.

Можна розглядати процес пізнання з точки зору його учасників: суб'єкту і об'єкту пізнання. **Суб'єкт** пізнання це людина або група людей, що пізнають закономірності реальної дійсності. **Об'єкт** пізнання це предмет реальної дійсності, який є включеним у пізнавальну діяльність.

Суб'єкт пізнання є активним учасником пізнавального процесу. Йому необхідно отримати результати пізнання. Чим більш кваліфікованим є суб'єкт, тим більш складні об'єкти він може вивчати. Тобто, від суб'єкта залежить час і глибина пізнання. Цей процес вимагає від суб'єкта відповідальності, наполегливості, терпіння.

Об'єкт пізнання не існує без суб'єкта і навпаки. Вони взаємодіють між собою, впливають один на одного. Якщо є реальна дійсність, але нема того, хто пізнає, то процес пізнання неможливий. І якщо нема чого пізнавати, теж пізнання не здійснюється.

Коли йдеться про ситуацію пізнання людьми один одного, то можна говорити про суб'єкт – суб'єктне відношення. Бо в такому випадку, люди один для одного є водночас і суб'єктами пізнання, і об'єктами.

Між суб'єктом і об'єктом пізнання може бути засіб пізнання, який допомагає поліпшити пізнавальні можливості суб'єкта. У сучасному знанні представлений широкий діапазон різноманітних засобів пізнання.

Основою і ціллю пізнання є практика. **Практика** у широкому сенсі є сукупною діяльністю людей багатьох поколінь. Саме у практиці люди отримують питання, на які необхідно знайти відповіді у процесі пізнання. Отримані знання люди використовують теж у практиці. Практика є критерієм істини, тобто вона показує реальну відповідність знань дійсності.

Таким чином, пізнавальне відношення людини до світу дозволяє вивчати закономірності світу, його сутнісні характеристики.

2 питання

Процес пізнання залежить від суб'єктів і об'єктів, умов і засобів пізнання. Але можливо окреслити загальні особливості пізнавального процесу. Він здійснюється на **чуттєвому і раціональному** рівнях.

Чуттєве пізнання це початковий етап будь-якого пізнавального процесу. Він спрямований здебільшого на пізнання фактів. Але у багатьох випадках треба під фактами бачити сутність, тому за чуттєвим пізнанням частіше всього йде раціональне.

Чуттєве пізнання спирається на роботу органів чуттів. Виділяють три форми чуттєвого пізнання:

1. Відчуття.
2. Сприйняття.
3. Уявлення.

Відчуття надають інформацію суб'єкту від одного органу чуття. Наприклад, зорове відчуття залежить від здібності зору бачити, слухове – від можливостей слуху людини. Але ми пізнаємо світ не дискретно, а у комплексі відчуттів. Це поєднання і є **сприйняттям**. Воно представляє реальність цілісно. Сприйняття фіксуються у нашій пам'яті і свідомості. І ми можемо використовувати їх у розумовій діяльності. Тобто, йдеться про **уявлення**.

Уявлення є перехідним елементом для раціонального пізнання. Воно базується на розумі. Раціональне пізнання здійснюється за допомогою також трьох форм. Це:

1. Поняття.

2. Судження.

3. Умовивід.

Поняття є сукупністю найбільш важливих знань про об'єкт. Люди накопичують велику кількість різних понять. Ці поняття можуть бути результатом досвіду цієї людини, а можуть бути сприйнятими під час спілкування, освіти чи виховання.

Поняття об'єднуються у конструкти під назвою **судження**. Наприклад, речення нашої мови є поєднанням декількох понять між собою. Вони і утворюють судження. У ході міркувань пов'язані між собою судження призводять до умовиводу. Він є знанням, що претендує на істинність. Найбільш плідно перевіряти істинність умовиводу за допомогою практики.

У пізнанні складною проблемою є **розуміння**, тобто осягнення сенсів. **Сенс** є внутрішнім змістом чогось, його значенням, тим, що можливо зрозуміти.

Розуміння це підключення до сенсів людської діяльності. Навіть вивчаючи авторський сенс, ми пропускаємо його скрізь свій світогляд, досвід, інтереси. Тому у нашій свідомості авторський сенс змінюється. Також сенси змінюються і з часом. Нове розуміння переоцінює старий сенс.

Розуміння має суб'єкт – об'єктну природу. Воно може виникати:

- у мовній комунікації;
- при перекладі з мову на мову;
- у ході інтерпретації текстів, творів науки і мистецтва, вчинків людей.

Для досягнення більшого розуміння використовують, наприклад, пояснення. Його головна ціль – проявити сутність об'єкту і передати цю сутність у найбільш зрозумілій для тих, хто пізнає, формі.

3 питання

Результатом нашого пізнання повинні бути істинні знання. Тобто, істина це знання, що відповідають реальності. Складні істини проявляють у ході пізнання не відразу, вони осягаються у процесі. Тому, істина має процесуальний характер.

Визначають рівні осягнення істини:

1. Означення істини-факту. Тобто, йдеться про фіксацію певного факту. Це знання використовують тоді, коли необхідно базуватись у діях на факти. Але здебільшого, важливо у пізнанні йти далі і вивчати, що стоїть за цими фактами. Тому рух у пізнанні істини йде на наступний рівень – відносної істини.
2. Відносна істина є істиною неповною, яка частково відображає реальність. Таких знань у житті суспільства – більшість. Щось про об'єкт є відомим, а

щось – ще не вивченим. І тому пізнання продовжується. Процес поступово може переходити до наступного рівня – абсолютної істини.

3. Абсолютна істина є повною для певного історичного періоду чи класу явищ. Її можливо досягнути, коли перейдеш межі її дії. Ці істини описують добре вивчені об'єкти. Поступово усе більша кількість знань поступово стають такими істинами.
4. Об'єктивна істина це істина, яка має найбільшу відповідність реальності. Такі істини характеризують зрілий етап пізнання, але тяжіють до ідеалу повноти пізнання, спрямовують пізнання людства.

Характер пізнання може бути різним. Тому виділяють види пізнання:

1. Буденне пізнання – пізнання у нашому повсякденному житті.
2. Наукове пізнання – пізнання засобами науки.
3. Релігійне пізнання – процес пізнання, який спирається на релігійну віру.
4. Філософське пізнання – досягнення взаємодії людини зі світом на базі рефлексії.
5. Художнє пізнання – вивчення реальності на основі суб'єктивності людини за допомогою художніх образів.

Усі види пізнання представлені у сучасній пізнавальній практиці людей. Вони тяжіють до ускладнення, бо більш складним стає людське буття у цілому.

Висновок: Проблема пізнання є актуальною на кожному історичному етапі розвитку людства.

Лекція 9. Наукове пізнання

1. Наукове пізнання і його специфічні ознаки.
2. Структура наукового пізнання.
3. Методологія наукового пізнання. Результати наукового пізнання.

1 питання

Наукове пізнання є одним з найвпливовіших видів пізнання у сучасному інформаційному суспільстві. **Наука** є системою знань, як перевірені на практиці і проінтуйовані певним світоглядом.

У своєму розвитку наука пройшла кілька етапів:

1. З VIII – VII ст. до н.е. до XV ст. н.е. наука розвивалась повільно, не встигаючи за розвитком виробництва. У той час в зв'язку з відсутністю суспільної інтеграції учені з різних регіонів не знали про досягнення один одного.

2. З XVI – XIX ст. розпочався процес інтенсивного розвитку науки задля розвитку виробництва. Свідомо починають формуватись рівні наукового пізнання, використовуватись методологія, йдуть процеси диференціації знань, удосконалюються класифікації наук.

3. Кінець XIX ст. до теперішнього часу характеризується масштабним розвитком науки. Відбуваються процеси диференціації і інтеграції наукових знань, наукові відкриття здійснюються часто на перетині кількох наукових напрямів. Наука має сьогодні складний соціальний статус. Вона виступає і результатом пізнання, і виробничою силою, системою діяльності і відносин, сферою суспільного життя. Починає активно впливати на хід усього суспільного життя.

У сучасному знанні існують протилежні позиції щодо ролі науки у суспільстві. Представники **сцієнтизму** вважають, що наука може вирішити майже усі людські проблеми. Треба розвивати перспективні наукові напрями, надаючи необхідні ресурси для розвитку. Навпаки, представники **антисцієнтизму** бачать у більшості негативні наслідки розвитку науки і пропонують зменшити вплив науки на суспільство.

Разом з наукою завжди розвивалась і **техніка**. Зрозуміло, що наука давала знання для технічних розробок, а технічні спеціалісти, в свою чергу, конструювали обладнання для наукових досліджень. Техніка проходить теж паралельно з наукою три етапи розвитку:

1. Механізація. На ранніх етапах існування суспільства технічні прилади здебільшого вироблялись на основі законів механіки.
2. Автоматизація. Далі з'являються технічні розробки з використанням автоматичних принципів роботи.
3. Комп'ютеризація. З середини XX ст. завдяки розвитку комп'ютерних технологій якісно змінюється техніка у бік ускладнення функцій. На цій базі поступово йде процес робототизації технічних пристроїв.

Тому можна говорити про науково-технічний прогрес і науково-технічні революції. При науково-технічному прогресі здійснюється доповнення і поглиблення існуючої **парадигми** – системи пануючих наукових поглядів. Але в період науково-технічної революції відбувається зміна парадигм і якісно трансформується система знань.

2 питання

Наука як складна система має певні структурні елементи. До них відносять:

1. **Об'єкт науки** це те, на що спрямована наукова думка у пізнанні. Об'єкти бувають дуже масштабними і складними, тому їх часто поділяють на предмети вивчення. Предмет науки це певний аспект вивчення об'єкту. Кожна наука має свій об'єкт і предмет пізнання.
2. **Методологія науки** це система підходів, принципів і методів, які застосовуються для отримання наукових знань. Вона допомагає визначити, яким чином пізнавати об'єкт і предмет. Науковий підхід – напрям дослідження. Науковий принцип – висхідне положення дослідження, котре розкриває сутність наукового підходу. На базі наукових підходів і принципів визначається мета дослідження, окреслюються його завдання, позначаються методи. Науковий метод – шлях наукового пізнання.
3. **Рівні наукового пізнання.** Виділяють три рівні:
 - Перший – **емпіричний** (греч. емпірія – досвід). На цьому рівні проводяться чисельні експериментальні дослідження і учені отримують наукові емпіричні дані – факти.
 - Другий – **теоретичний**. На цьому рівні аналізуються емпіричні дані, відкриваються наукові закони і теорії. Він вважається ядром наукового пізнання.
 - Третій – **філософського узагальнення**. На цьому рівні систематизуються отримані наукою результати, вивчаються проблемні питання, визначається важливість наукових досягнень для суспільства.
4. **Наукова мова – понятійно - категоріальний апарат.** Велике значення для розвитку науки має система термінів, понять, категорій (провідних понять). За допомогою наукової мови описуються наукові результати, іде обговорення наукових проблем.
5. **Результати наукової діяльності.** Наукове пізнання спрямоване на отримання актуальних результатів, котрі можуть допомогти вирішувати суспільні проблеми.

3 питання

Як вже було вказано, велику роль у науковому пізнанні відіграє наукова методологія. Вона може бути представлена трьома основними рівнями:

1. **Фундаментальна методологія.** У собі зосереджує загальні методологічні положення, які застосовуються у будь-якій науковій галузі.

2. Загальна методологія. Вона допомагає вирішувати проблеми окремих наук або їх вузьких груп.
3. Конкретна методологія. Пов'язана з використанням окремих дослідницьких операцій – методик, котрі застосовуються при розв'язанні певних конкретних наукових проблем.

Використання методологічних засад у наукових дослідженнях отримало назву **методологізму**. Але існує і протилежна методологізму позиція – **антиметодологізм**. Адепти останньої вважають, що методи обмежує дослідника, не дають йому проявити творчий потенціал, вивчаючи невідоме. Тому позиції у цьому питанні повинні бути гнучкими і відповідати специфіці наукової проблемної ситуації.

Серед великої кількості методів, які відомі у сучасному науковому знанні, можна виділити найбільш популярні. Для полегшення використання методів їх умовно поділяють на певні групи. Назвемо основні:

Емпіричний рівень розвитку науки:

Група емпіричних методів, до неї входять:

спостереження, порівняння, вимірювання, дослід, експеримент.

Емпіричний і теоретичний рівні розвитку науки:

Група особливих методів:

Аналіз, синтез, індукція, дедукція, моделювання.

Теоретичний рівень розвитку науки:

Група загальнонаукових методів:

Системно-структурний, єдності логічного і історичного, сходження від абстрактного до конкретного, математизації.

Рівень філософського узагальнення:

Група філософських методів:

Метафізичний, діалектичний, синергетичний.

Важливим для науки і суспільства є отримання **результатів наукової діяльності**. На емпіричному рівні розвитку науки можна назвати такі наукові результати:

- емпіричні факти – набір даних, отриманих за допомогою емпіричних методів;
- емпіричний закон – результат систематизації емпіричних фактів;
- наукова проблема – результат невідповідності нових даних і старих інтерпретацій;
- ідея – шлях розуміння розв'язання наукової проблеми;
- гіпотеза – вірогідне знання, припущення щодо істини по цій науковій проблемі. Її треба доказати, щоб гіпотеза стала вважатись істинним знанням.

На теоретичному рівні мають велике значення наукові результати:

- наукова мова – спеціальна мова певної галузі науки, сукупність термінів, понять і категорій (провідних понять);
- закон – опис за допомогою наукових понять сталого і необхідного зв'язку у існуванні об'єкту пізнання;
- закономірність – зв'язок кількох законів існування об'єкту пізнання;
- теорія – об'єднання кількох закономірностей;
- система теорій – комплексне знання про існування об'єктів, що вивчались;
- наукова дисципліна – об'єднання кількох систем теорій.

На рівні філософського узагальнення є комплексний результат – **наукова картина світу**. Вона підсумовує розвиток усієї сукупності наук на певному історичному етапі розвитку суспільства. Наукова картина світу постійно змінюється, не буває повною. На теперішній час вона є дуже спеціалізованою і складною, відображає складність сучасного наукового процесу.

Висновок: Наукове знання сьогодні якісно впливає на увесь хід життя у цивілізованому світі. Від наукової складової у суспільстві багато в чому залежить перспективність його розвитку.

Лекція 10. Діалектика як вчення про розвиток

1. Поняття «діалектика». Її історичні форми і альтернативи.
2. Основні принципи і закони діалектики.
3. Характеристика категорій діалектики.

1 питання

Діалектика (гр. мистецтво суперечки) з'явилась у філософському знанні ще в античну давнину. Спочатку вона входила до складу прийомів риторики – мистецтва красномовства. Поступово це поняття розширилось і під **діалектикою почали розуміти вчення про найбільш загальні закономірності розвитку буття і пізнання**.

У діалектиці розглядаються глобальні процеси змін реальної дійсності і вона вбирає в себе розуміння єдності світу, його системності.

Діалектика пройшла довгий шлях свого становлення як теорії, методу, системи мислення, способу філософування. Виділяють основні періоди розвитку діалектики:

1. Діалектика стародавності. Вчення про розвиток виникає у філософських вченнях стародавнього Китаю, Індії і Греції. Давньокитайські мудреці бачили діалектизм у житті Всесвіту, означили протилежні початки, що взаємодіють і, водночас, протистоять один одному. Закон життя Всесвіту вони називали Дао, а протилежні початки – Инь і Ян (пасивний і

активний). У стародавній Індії описували процеси циклічності у природі і житті людини, означаючи їх категорією Сансара, вивчали причинно-наслідкові зв'язки (закон карми).

У стародавній Греції виникає розуміння об'єктивної і суб'єктивної діалектики. Перша була спрямована на вивчення процесів у природі, а друга – свідомості, пізнання і діяльності людини. Першою, наприклад, займався філософ Геракліт, а другою – Сократ.

2. Розвиток діалектики можна бачити і в епохи Середньовіччя, Відродження, Нового часу, Просвітництва. Але якісно розвинулась діалектика саме у період німецької класичної філософії. Особлива роль у цьому відіграла філософія Гегеля. Він вивчав еволюцію духу і розвинув діалектику як метод пізнання змін духу. Саме Гегель підняв діалектику на новий теоретичний рівень, описав закони і категорії діалектики.

3. Цей гегелівський метод був застосований до вивчення змін у природі і виникла матеріалістична діалектика, котра допомагала розвитку природознавства. Вона була описана у марксистській філософії.

На сучасному рівні пізнання діалектика входить до складу більш сучасних систем вивчення світу, наприклад, синергетики, котра спрямована на осягнення складних об'єктів, що розвиваються самостійно і не лінійно.

Протягом історії виникали альтернативні діалектиці способи пізнання. Наприклад:

1. Метафізика. Цей філософський метод довгий час був дуже популярним у філософії і застосовувався для вивчення об'єктів з великою масою і малою швидкістю. Але після XVII ст. ситуація змінилась і діалектика починає використовуватись частіше, бо об'єкти вивчення стають більш швидкими.

2. Софістика. Метод розроблявся представниками школи софістів у стародавній Греції. Софісти заради перемоги у публічних суперечках йшли на маніпуляції у пізнанні і часто використовували недіалектичні прийоми.

3. Еклектика. Цей метод запропонував у римський період відомий оратор, філософ і політичний діяч Цицерон. Він закликав брати найкраще з попередніх систем знань і створювати з цього нові більш довершені системи. Але механічне поєднання у нову єдність не створює органічного цілого. Цей метод часто використовує постмодерністське мистецтво. Прикладом еклектики може виступати колаж.

4. Догматизм. Він є абсолютизацією визнання сталості у реальності. Догма як положення, що завжди є незмінним, складає фундамент багатьох релігійних систем.

5. Релятивізм. Навпаки, абсолютизує постійні зміни. Релятивізм не визнає сталості, а визначає світ як постійно мінливий. Діалектика стоїть між догматизмом і релятивізмом та визнає відносними і сталість, і мінливість.

2 питання

Діалектика має свою структуру. До неї входять принципи, закони і категорії діалектики.

Принципи як висхідні її положення, визначають специфіку діалектики як теорії. Можна назвати основні принципи діалектики:

1. Об'єктивності. Цей принцип дозволяє вивчати зміни у реальному світі такими, якими вони є.
2. Всезагального зв'язку. Згідно цього принципу все між собою пов'язане: або безпосередньо, або опосередковано.
3. Розвитку. Розвиток – необхідний спрямований закономірний рух матеріальних і ідеальних об'єктів від нижчого рівня до вищого. Визначають критерії розвитку: удосконалення системи, ускладнення зв'язків всередині системи і між системами, збільшення її інформаційної ємкості і діапазону дії.

Визначають три закони діалектики, що вивчають основні моменти розвитку. **Перший закон діалектики має назву закон єдності і боротьби протилежностей.** Згідно нього, у розвитку об'єкта протилежні елементи все більше проявляють свою відмінність і виростають до розміру протиріч, а в ході кризи, їх боротьби виникає новий стан. Протиріччя є внутрішнім рушієм розвитку і порушенням єдності. Протиріччя можуть бути суттєвими і несуттєвими, внутрішніми і зовнішніми. Цей закон визначає у діалектиці джерело розвитку.

Другий закон діалектики називається законом взаємного переходу кількісних і якісних змін. Він вивчає категорії якості і кількості, міри. Якість це цілісна характеристика функціональної єдності суттєвих проявів об'єкту, його внутрішньої і зовнішньої визначеності. Кількість виражає зовнішнє, формальне у об'єкті. Це число, множина, клас. Міра означає межі, у діапазоні яких дана якість модифікується, але зберігає свої суттєві характеристики. Згідно цього закону, у межах певної якості зростають кількісні характеристики і за допомогою стрибка (процесу докорінної зміни якості) виникає нова якість. Стрибки можуть бути тривалими і миттєвими. У ході розвитку поступові кількісні зміни мають назву еволюційних, а якісні – революційних. Цей закон виражає алгоритм розвитку.

Третій закон визначається як закон заперечення заперечення. Заперечення як філософська категорія виражає певний тип відносин між послідовними стадіями розвитку. Воно вказує на спадкоємність у ході процесу розвитку. Кожний об'єкт у ході розвитку досягає стадії свого заперечення тобто стає якісно іншим. І траєкторія розвитку представляє ланцюжок заперечень. Ця спадкоємність при переході до нового етапу виражається у зникненні застарілого, зберіганні актуального, зміні необхідного і появі принципово нового. Таким чином, цей закон виражає розвиток у його спрямуванні, формі і результаті.

3 питання

Категорії діалектики це загальні фундаментальні поняття діалектики, які відображають найбільш суттєві, закономірні зв'язки і характеристики розвитку.

Категорій діалектики є значна кількість і часто вони вивчаються парами, тому що виражають процеси взаємопереходів між собою. Можна навести приклади категорій діалектики, котрі мають велике значення як для філософії, так і для розвитку знання загалом.

Причина і наслідок. Причина це явище, дія якого викликає за собою іншу дію, що означається наслідком. Причинно-наслідкові зв'язки дозволяють, впливаючи на причину, змінювати небажаний для людини хід речей. Одна й та сама подія може бути наслідком і причиною одночасно. Причинно-наслідкові зв'язки різноманітні: динамічні і статичні, прості і складні, однофакторні і багатофакторні, матеріальні і ідеальні. Вчення про причинно-наслідкові зв'язки має назву детермінізм.

Необхідність і випадковість. Необхідність – закономірний тип зв'язку явищ, що визначається їх стійкою внутрішньою основою. Випадковість – тип зв'язку, зумовлений несуттєвими, зовнішніми для даної системи причинами. Людство повинно постійно брати до уваги можливість втручання у своє життя випадковостей. У межах Всесвіту усі ці явища є закономірними, але в умовах обмеженості буття людини закономірні явища для інших систем, можуть виступати випадковими для людини.

Зміст і форма. Зміст – склад усіх елементів об'єкту в їх якісній визначеності. Форма – тотожний змісту спосіб його вираження. Кожен об'єкт має у собі змістовний і формальний компоненти. Необхідно гармонійне їх поєднання. Якщо форма відповідає змісту, то об'єкт виглядає гармонійним. Але буває, коли зміст багатший за форму, то вона не може виразити повністю цей зміст. Навпаки, якщо форма багатша за зміст, то він бідніше виглядає.

Система і структура. Система це сукупність елементів об'єкту, котрі пов'язані між собою і утворюють динамічну цілісність. Система є ієрархічною, багаторівневою, структурованою, інформаційно наповненою. Структура є сукупністю стійких зв'язків у системі, що забезпечують її цілісність і функціональність. Вивчаючи структурність і системність об'єкту, можна пізнати його комплексно.

Можливість і дійсність. Життя характеризується взаємопереходами можливостей у дійсність. Можливість це нереалізована дійсність, а дійсність вже реалізована можливість. Можливість тут виступає як скрита тенденція наявної дійсності. Якщо впливати на можливість, роблячи її реальною, то можна з великою вірогідністю вплинути на певний процес у бажаному для себе напрямі.

Висновок: Діалектика завдяки своєму потенціалу може виступати важливим засобом пізнання дійсності і творчого перетворення її.

Список рекомендованої літератури

1. Адо П. Що таке антична філософія? К.: Новий Акрополь, 2014. 428 с.
2. Актуальні проблеми філософії XX - XXI століть / І.В. Карівець та ін. Львів: Львівська політехніка, 2021. 240 с.
3. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. К.: Либідь, 2001. 408 с.
4. Босенко В.О. Всезагальна теорія розвитку. К.: КДТУ, 2001. 468 с.
5. Буслинський В.А. Історія філософії. Львів: Новий світ, 2007. 220с.
6. Бучин О.П. Онтологія. Навч. посібник. Ніжин: НДУ ім. М.Гоголя, 2009. 108 с.
7. Вандишев В.М. Філософія: екскурс в історію вчень і понять. К.: Кондор, 2006. 474 с.
8. Волинка Г.І. Філософія стародавності і середньовіччя в освітньому контексті. К.: Вища школа, 2005. 544 с.
9. Воронкова В.Г. Філософія: навч. посібник для вузів. К.: Професіонал, 2004. 460 с.
10. Горак Г.І. Філософія: курс лекцій. К.: Вілбор, 1997. 272 с.
11. Губар О.М. Філософія: інтерактивний курс лекцій: навч. посібник. К.: ЦУЛ, 2007. 416 с.
12. Губерський Л. Філософія. Базовий підручник для студентів вузів. Х.: Фоліо, 2018. 621 с.
13. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія. Підручник. Х.: Право, 2020. 432 с.
14. Євтушенко М., Хижняк М. Методологія та організація наукових досліджень. К.: ЦНЛ, 2019. 350 с.
15. Заїченко Г.А. Історія західної філософії. Класика проти постмодернізму. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2000. 200с.
16. Зарудний Є.О. Філософія. К.: Кондор, 2007. 202 с.
17. Історія філософії. Античність та Середньовіччя / за ред. У. Еко, Р.Федріги. Х.:Фоліо, 2021. 560 с.
18. Історія філософії. Підручник. / за ред. В.І.Ярошовця. К.: ПАРАПАН, 2002. 774 с.
19. Колесников А.В. Основи наукових досліджень. К.: ЦУЛ, 2019. 144 с.
20. Конверський А. Основи методології та організації наукових досліджень. К.: ЦНЛ, 2019. 352 с.
21. Кондзьолка В.В. Нариси історії античної філософії. Навч. підручник. Львів: Лівівський ун-т, 1993. 259 с.
22. Кремень В.Г., Афанасенко В.С., Волович В.І. Історія філософії: підручник. Харків: Прапор, 2003. 768 с.
23. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. К.: Книга, 2005. 528 с.
24. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник. К.: Книга, 2006. 432 с.
25. Кушаков Ю.В. Нариси з історії німецької філософії: навч. посібник. К.: Наукова думка, 2006. 572 с.
26. Максютя М., Соколова О. Філософія науки: гуманітарно-педагогічний синтез: монографія. К.: Олді Плюс, 2020. 310 с.
27. Мальська М.П. Організація наукових досліджень. К.: ЦУЛ, 2019. 136 с.
28. Німецький класичний ідеалізм. Навч. посібник / Памфілов В.О., Капітон В.П. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2016. 350 с.

29. Піхорович В.Д. Загальна теорія розвитку: підручник для студентів різних спеціальностей першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. К.: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2018. 160 с.
30. Причепій Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А. Філософія: підручник. К.: Академвидав, 2007. 592 с.
31. Сучасна філософія: основні розділи, поняття, проблеми, ідеї. Навч. посібник / А.І. Бойко та ін. Черкаси: ФОП Гордієнко Є.І., 2017. 154 с.
32. Табачковський В., Булатов М., Хамітов Н. Філософія: світ людини: курс лекцій. К.: Либідь, 2004. 432 с.
33. Титаренко Т. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. К.: Либідь, 2003. 376 с.
34. Філософія: світ-людина-дух: навч. посібник для вузів / ред. О.М.Кривуля. Х.: Прометей, 2003. 296 с.
35. Філософська антропологія: екзистенційні проблеми / ред. В.І.Шинкарук. К.: Педагогічна думка, 2000. 287 с.
36. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини. Навч. посібник зі словником. К.: КНТ, 2020. 393 с.
37. Хамітов Н., Крилова С., Філософський словник. Людина і світ. К.: КНТ, 2020. 200 с.

Навчальне видання

Укладач
доктор філос. наук, доцент Лисенкова В.В.

ФІЛОСОФІЯ

Методичні вказівки до опрацювання лекційного курсу для здобувачів
денної форми навчання
спеціальності 021 «Аудіовізуальне мистецтво та виробництво»

В авторській редакції

Комп'ютерний набір В.В.Лисенкова

Підписано до друку р. Формат 60x84/16
Гарнітура "Times". Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Ум. друк. арк. Обл.вид. арк . Тираж 50. Зам. №
ХДАК, 61000, Харків, Бурсацький узвіз, 4
Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК